

Kjell S. Johannessen

Teoretisk hybris i de estetiske disipliner

Tittelen på dette innlegget antyder at jeg mener å kunne finne et fenomen i visse deler av dagens estetisk-vitenskapelige forskning som berettiget kan omtales ved hjelp av de gamle grekernes velkjente uttrykk "hybris". Og den antydningen er tilsiktet. Jeg har sogar slått opp i leksikon for å være på den sikre siden hva angår betydningen av dette uttrykket. Der ble det anført tre betydninger: *hovmot*, *overmot* og *vold*. Og det var et bemerkelsesverdig aktuelt trekløver. Jeg kan nemlig bruke alle tre i denne sammenhengen. For visse teoriberuste litteraturforskere har lagt for dagen et utvilsomt *hovmot* overfor f. eks. pragmatisk orienterte kolleger som ikke deler gleden over de teoretiske spekulasjonene. De har manifestert et like utvilsomt *overmot* på vegne av sine teoretiske fabuleringer og de begår åpenlys *vold* mot individuelle litterære kunstverk. Det skjer når man ufølsomt og med stor nidkjærhet legger det for tiden moteriktige teoretiske raster på det enkelte litterære kunstverk og i beskrivende og fortolkende henseende forholder seg til de og bare de aspekter ved det som teorien apriori utpeker som de eneste relevante.

Litteraturforskningen har faktisk i mer enn 30 år vært preget av slike holdninger. Vi har der kunnet iaktta en opptatthet av teori som fra tid til annen har grenset til besettelse. Visse utøvere av andre estetiske disipliner har langsomt og noe nølende fulgt etter. Men ikke noen andre stedet har teoretiske spekulasjoner hatt så gode tider som hos litteratene.

Hvis vi lurar på hva som har motivert dette teoretiske raseriet, så er det et spørsmål som neppe har noe enkelt svar. Det dreier seg snarere om et komplekst mangfold av motiverende faktorer. På det institusjonsinterne plan kan vi likevel fremheve ønsket om å vitenskapeliggjøre litteraturforskningen som kanskje den viktigste av de motiverende

faktorene. Og Roland Barthes er muligens den fremste talsmann for et slikt ønske i litteraturforskningen. I *Elementer av en semiologi* gjør han det nemlig helt klart at semiologiens overordnede målsetting er å kunne vitenskapeliggjøre studiet av betydningsbærende tegnsystemer. Det er derfor neppe uriktig å se interessen for det teoretiske som et tidstypisk uttrykk for de estetiske disiplinenes århundrelange forlegenhet i vitenskapelig henseende.

Likevel er det åpenbare begrensninger i de ytringsformer som denne interessen for teori tar seg. For riktignok snakker man varmt og lenge om teoriens betydning i litteraturforskningen. Men man snakker ikke om hva slags *begrep* om teori som aktualiseres. Anerkjente innføringsbøker i litterær teori har ikke engang betegnelsen "teori" oppført i saksregisteret. Selv en så velkolert teoretiker som Terry Eagleton forsømmer seg på dette punktet.¹ Det kan derfor ha et poeng å se litt på hva slags forestillinger om teori som er virksomme innen dette forskningsområdet. Men det er lettere sagt enn gjort siden teoretikerne ikke selv reflekterer over sitt teoribegrep. Deres retorikk gir imidlertid inntrykk av at det egentlig ikke er noen forskjell på teorier i klassisk naturvitenskapelig forstand og teorier i humanistisk forskning.² Men hva som skjuler seg bak denne retorikken er temmelig uklart. Ingen av de toneangivende teoretikerne er til synderlig hjelp på dette punktet. Synet på teoriens natur i litteraturforskningen og andre humanistiske disipliner må altså fremskaffes på annen måte: dels ved å analysere tekster hvor teoribegrepet *praktiseres*, og dels ved å studere hvordan teoretikerne søker å imøtegå angrep fra den pragmatiske tradisjonen som ikke har samme klokkestro på teoriens forløsende rolle i den reflekterte omgang med kunstverk. På dette viset blir det iallfall mulig å opparbeide et rimelig pålitelig perspektiv på de forestillinger om teori som er i omløp i estetisk forskning med litteraturforskningen som forbilde. Men la meg begynne med begynnelsen. Og den finnes i de oppfatninger av teori som lenge har vært et felleseie, nedfelt og fastholdt i dagligtalens begrepsmessige arkiv.

Utbredte forestillinger om teoriens natur

Detektiven, forskeren og filosofen sies alle å benytte seg av teorier. Men det behøver ikke dreie seg om det samme *begrepet*, selv om vi bruker det

¹ Se Terry Eagleton, *Literary Theory. An Introduction*, Blackwell, Oxford (1983).

² Se Stein Haugom Olsen, "The Role of Theory in Literary Studies", L-O. Åhlberg & T. Zaine (utg.), *Aesthetic Matters: Essays Presented to Göran Sörbom on his 60th Birthday*, Uppsala (1994), s. 101–2.

samme uttrykket for å benevne et visst innslag i den virksomhet som disse yrkeskategoriene representerer. Vi kan bruke én og samme benevnelse simpelthen fordi det eksisterer visse *likhetstrekk* mellom disse kontekstuelle bestemte innslagene som rimeliggjør bruken.

Men hva vil det si at det finnes et *teoretisk* innslag i en virksomhet? Når detektiven sies å arbeide utfra den teori at morderen finnes blant de nærmeste familiemedlemmene til den myrdede, så ønsker han å få klarhet i et bestemt hendelsesforløp av erfaringsmessig art. Omstendighetene peker i retning av at morderen må ha kjent sitt offer meget godt. Følgelig tilrettelegges etterforskningen utfra denne antagelsen. Antallet mistenkte blir kraftig redusert og all innsats kan konsentreres om en liten gruppe av personer. I gunstigste tilfellet blir utfallet at man skaffer seg et presist bilde av hendelsesforløpet og frembringer avgjørende beviser mot én og bare en person.

Det teoretiske innslaget er i dette tilfellet antagelsen om at morderen er å finne blant de nærmeste familiemedlemmene. Dette er da en antagelse om et individuelt og konkret forhold i tid og rom. Og det er blant annet på dette punktet at politi-etterforskning og forskning skiller lag. For i vitenskapelig forskning er siktemålet vanligvis å nå resultater av *almen* art.³ Man håper å kunne spesifisere vilkårene for at f. eks. hudkreft utvikles. For det er bare i lys av en slik viten at man kan lage en vaksine som bekjemper kreftcellene. Dersom forskningen er vellykket, vil man følgelig kunne angi de nødvendige og tilstrekkelige vilkår for at kreftceller dannes i huden. Man vil med andre ord ha for hånden en *forklaring* på at dette skjer. Selve *formuleringen* av de nødvendige og tilstrekkelige vilkårene for dannelse av hudkreft vil da være en vitenskapelig *teori* i miniatyr. Den vil gjelde for alle vesener med den slags hud som menneskene har. Teorien har med andre ord *almen* gyldighet. Den uttrykker en lovmessighet som finnes i naturen. Det er en av de tingene som skiller den fra det teoretiske innslaget i detektivens virksomhet.

Men også det *forklaringsmessige* forholdet er helt forskjellig. Om detektiven skulle forsøke å forklare mordet, så vil han vanligvis måtte vise til morderens *motiv*. Og det har ingenting med naturens virkemåte å gjøre. Det er et psykologisk forhold som gjelder for ett enkelt menneske i en bestemt livssituasjon. Motivet har bare gyldighet for det enkelte individ. Vi kan ikke formulere en lovmessighet som sier at dersom de og de forhold inntreffer i et menneskes liv, så vil vedkommende myrde sin ektefelle. Formuleringen av en slik forklarende lovmessighet

³ Det er likevel på sin plass å minne om at betydelige deler av humanistisk forskning ikke passer inn i dette mønsteret, noe vi skal komme forholdsvis utførlig inn på i andre halvdel av denne artikkelen.

er imidlertid selve målet for naturvitenskapelig forskning. Det er slik vår viten om naturen utvides.

På den annen side er den erfaringsmessige prøving av antagelser felles for detektivens og forskerens arbeid. Det er på det punktet det teoretiske innslaget i filosofisk virksomhet avviker fra de øvrige. I filosofien finnes det i hovedsak to slags teoretiske innslag. Den ene typen forfinnes som en art spekulativ utvikling av en idé eller et synspunkt som forblir ubegrunnet fordi det betraktes som *selvbegrunnende*. Den rasjonalistiske filosofiens systemer – Descartes, Spinoza, Leibniz – er gode eksempler på det. Her er det hele det filosofiske systemet som må sies å være teorien. Den andre hovedtypen har stort sett karakter av analyse av *begrepsmessige* forhold. Her kan vi snakke om teori på to ulike nivåer. For det første utføres analysen utfra visse antagelser om filosofiens egenart. Disse antagelsene styrer det analytiske arbeidet. De må kunne sies å være av teoretisk art. Iallfall vil mange, men avgjort ikke alle, filosofer hevde det. For det andre vil den utførte analysen *i seg selv* være et bidrag til en bedre forståelse av de begrepsmessige relasjonene på det aktuelle saksområdet, f. eks. den estetiske erfaring. Analysen vil derfor kunne betraktes som en teori om et aspekt ved dette erfaringsområdet.

Men hverken den spekulative utvikling av idéer eller analysen av begrepsmessige forhold blir underkastet *empirisk* prøving. Heller ikke er de å anse som *universelle*, for begreper er historiske størrelser. Og i den grad det forekommer gyldighetsprøving av filosofiske teorier er det tale om kritikk på et *argumentativt* nivå. Man reiser innvendinger av argumentativ art mot de spekulative idéene så vel som mot de begrepsmessige analysene. Innvendingene kan være av ymse slag, men det dreier seg aldri om forsøk på å sammenholde en antagelse med saksforhold i verden. Hvor skulle man f. eks. lete dersom man skulle sammenholde visse idéer om filosofiens egenart med bestemte saksforhold i virkeligheten? En vesentlig del av vanskeligheten er her at filosofien i hovedsak er opptatt av *betingelsene* for den menneskelige erfaring, det som foreligger forut for enhver iakttagelse og observasjon. Og da nytter det ikke å vise til noe som forekommer *i* erfaringen. For det vil allerede være formet av de betingelser man strides om. Filosofiske teorier er i denne forstand *ikke-empiriske* teorier. Det skiller dem fra både politimesige og vitenskapelige teorier. Likevel er det et tilstrekkelig slektskap mellom de holdepunkter vi har i disse tre hovedtyper av kontekster til å kunne forsvare bruken av én og samme betegnelse – *teori* – på visse innslag i den virksomhet som utøves i disse tre typer av sammenheng.

Teori og estetisk forskning

I det foregående avsnittet tegnet jeg konturene av de bilder vi har av teoriens rolle i ulike kontekster. Det er tale om intuitive og uanalyserte forestillinger. Vi kan derfor ikke arbeide utfra dem alene. De trenger til å bli utfylt og bearbeidet. Det er tradisjonelt en vitenskapsfilosofisk oppgave. Her ville det imidlertid ha vært en god ting å kunne søke støtte i disiplinenes egne metabetraktninger. Men til tross for den utstrakte befatningen med teoretiske perspektiver på f. eks. litteraturforskningens fundament, finnes det fint lite som har karakter av meta-refleksjon over disse perspektivenes spesifikt *teoretiske* status. Det gjelder sogar dem som går til angrep på teori-beskjeftigelsen i litteraturforskningen. Jeg tenker her i første rekke på Knapp og Michaels som offentliggjorde artikkelen "Against Theory" i 1982.⁴ De gjør ingen som helst anstrengelser for å klargjøre hva de legger i uttrykket "teori" – og blir naturlig nok kritisert for det i debatten som fulgte, noe vi skal vende tilbake til senere.

Vi kan da begynne med å spørre om det blant forskerne i de estetiske disiplinene – og i særlig grad blant litteraturforskerne – finnes spor av kjennskap til de almene diskusjonene om teoriens rolle i estetikken som faktisk ble ført med stor intensitet i det internasjonale estetikkmiljøet fra siste halvdel av 1950-tallet til begynnelsen av 1980-tallet. Dette kjennskapet ser ut til å være så godt som ikke-eksisterende. Det eneste gledelige unntaket er artikkelen til M.H. Abrams, "What's the Use of Theorizing about the Arts?" fra 1972. Han innser at "en rekke filosofer har rettet et angrep mot kritisk teori ... på et grunnlag som er helt ødeleggende dersom det overlever en kritisk undersøkelse".⁵ Det Abrams her sikter til er naturligvis den velkjente argumentasjonen til Weitz, Kennick og andre som hevder at all teoridannelse i estetikken er umulig av *logiske* grunner.⁶ I den tradisjonelle estetikken har det teoretiske arbeidet ifølge dette synet som mål å fange kunstens natur i en vesensdefinisjon – og det vil for Weitz og hans meningsfeller si å formulere et sett av nødvendige og tilstrekkelige vilkår for bruken av kunstbegrepets språklige uttrykk. All estetisk teori forutsettes således å ha ve-

⁴ Se Steven Knapp og Walter Benn Michaels, "Against Theory", *Critical Inquiry*, 8. årgang (1982). Denne artikkelen fikk mange til å hoppe i stolen, og tidsskriftet ga senere ut en bok med alle motinnleggene. Den ble hetende *Against Theory. Literary Studies and the New Pragmatism*, University of Chicago Press (1985).

⁵ Se M.H. Abrams, "What's the Use of Theorizing about the Arts?", Morton W. Bloomfield (utg.), *In Search of Literary Theory*, Cornell University Press, Ithaca & London (1972), s. 3.

⁶ Se Morris Weitz, "The Role of Theory in Aesthetics", *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 15. årgang (1956) og William E. Kennick, "Does Traditional Aesthetics Rest on a Mistake?", *Mind*, 67. årgang (1958).

sensdefinisjonens logiske struktur, noe som man på et vis kan finne belegg for hos Aristoteles i *Topics*, I, § 5, hvor han slår fast at "en definisjon er et uttrykk som betegner en tings vesen".

Resonnement til Weitz og hans meningsfeller er likevel mer enn tvilsomt. For det første blander de sammen realessens og nominalessens. Realessensen impliserer en påstand om noe eksisterende i *vesensmessig* henseende, et ontologisk grunntrekk. Nominalessenen postulerer kun en enhetlig *betydning*, noe som tar sikte på å forklare hvordan ett og samme uttrykk kan brukes om mange enkeltforhold som i visse henseender kan betraktes som beslektede. For det annet oppfatter han språklig mening i sin alminnelighet som en funksjon av regler og konvensjoner. Det sier han klart fra om i sin leksikonartikkel i *The Encyclopedia of Philosophy* (1967) hvor det heter at "(m)ening.... må forstås som de regler, reguleringer, konvensjoner og vaner som styrer den faktiske bruken av (språklige) uttrykk".⁷ Han er derfor blind for den konstitutive rolle som menneskelige virksomhetsformer har i dannelsen av betydning.⁸ For det tredje forutsetter han at enhver teoridannelse i estetikken har realdefinisjonens logiske form – andre former for teorier eksisterer simpelthen ikke for ham. For det fjerde fokuserer han kun på teoriens logiske struktur og ikke på *bruken* av den.

Det er Weitz' manglende sans for de estetiske teoriens *bruk* som danner utgangspunktet for Abrams når han starter sin kritiske gjennomgang av den analytiske estetikken sin posisjon. Hans første observasjon av kritisk karakter slår fast at de analytiske kunstfilosofene har nærmet sin tenkning med en diett av ensidige eksempler. Det er nemlig ikke tilfellet at alle toneangivende filosofiske og kunstteoretiske traktater er organisert slik at målet er en realdefinisjon og den øvrige teksten utgjør belegget for den. Faktisk er det vanskelig å finne en eneste tekst som er organisert slik. Ikke en gang paradeksemplet *Art* av Clive Bell er i sin helhet ordnet på denne måten. Den andre observasjonen peker på at definisjoner kan benyttes på ulike måter. Og hvordan en definisjon brukes i et gitt tilfelle kan man bare konstatere ved å undersøke den teksten hvor definisjonen forekommer.

Abrams illustrerer dette på en elegant måte ved å ta for seg Weitz' definisjon av litteraturkritikk i boken *Hamlet and the Philosophy of Criticism*. Weitz åpner nemlig boken med en definisjonslignende formulering: "Kritikk er en argumentativ og reflektert diskurs om kunstverk". Dette utsagnet har vesensdefinisjonens *form*, men det dreier seg så av-

⁷ Weitz, Morris, "Philosophical Analysis", *The Encyclopedia of Philosophy*, utgitt av Paul Edwards, London & New York (1967), bind 1, s. 104.

⁸ Jeg har drøftet og kritisert denne siden av Weitz' tenkning ganske utførlig i studien *Kunst, språk og estetisk praksis*, Filosofisk institutts skriftserie, Universitetet i Bergen (1984), kap. 3, s. 15–29.

gjort ikke om en vesensdefinisjon. Det fremgår derimot av sammenhengen at utsagnet blir benyttet til å avgrense et tema som skal undersøkes nærmere i boken. Avgrensningen har normativ kraft; derfor er det berettiget å snakke om en *regelgivende* definisjon i terminologien til Arne Næss.⁹ Avgrensningen utgjør imidlertid ingen *lukking* av kritikkbegrepet. Det er helt åpent hva det vil si at et utsagn *omhandler* kunstverk; det er også åpent hvordan man skal forstå diskursens reflektert-het. Den tredje observasjonen påminner oss om det selvsagte forhold at definisjoner vanligvis er ledd i en større teoribygning. Her analyserer Abrams poetikken til Aristoteles for ållustrere at den berømte *mimesis*-definisjonen av kunstens natur kun inngår som et integrert moment i et langt større teoretisk byggverk. Den fjerde observasjonen gjelder en av de utematiserte forutsetningene for den analytiske kunstfilosofiens virke. For den slår fast at det begrepet om kunst som den analytiske tradisjonen oppfatter og artikulere som et slags felleseie i den vesterlandske kulturkrets, ikke på noen måte kan betraktes som uanfektet og enerådende. Stuart Hampshire hevder f. eks. i artikkelen "Logic and Appreciation" at "(b)are det å fastholde det enkelte verk i vår oppmerksomhet for dets egen skyld vil kunne regnes som å ha en estetisk interesse av det".¹⁰ Men det er en kjensgjerning at en slik kobling av kunst og det estetiske ble skapt i det 18. århundre samtidig som kunsten ble utskilt som et selvstendig erfaringsområde, uavhengig av moralske og religiøse verdier og praktiske interesser. Forestillingen om kunstens autonomi er altså ikke stort mer enn 200 år gammel. Og i sin rendyrkede form er den mer enn tvilsom. Dessuten er den på ingen måte enerådende.¹¹ Abrams minner oss altså om den gamle sannhet at begreper er *historiske* størrelser. De er tilvirket for bestemte formål utfra visse interesser under gitte historiske vilkår. Det implisitte evighetsperspektiv som gjennomsyrrer den analytiske kunstfilosofiens begrepsanalyser er således kun et skinn. Men det bidrar til å fostre fikseringen på vesensdefinisjonenes logiske struktur og fremme det syn at definisjonene utgjør *hele* teoribygningen.

Jeg slutter meg i hovedtrekk til Abrams' kritiske analyse av den analytiske kunstfilosofien og dens manglende forståelse for mer omfattende og komplekse teorier og deres mangslungne bruksmåter i de

⁹ Se Arne Næss, *En del elementære logiske emner*, Universitetsforlaget, Oslo (1975), 11. utgave, kap. 4.

¹⁰ Stuart Hampshire, "Logic and Appreciation", William Elton (utg.), *Aesthetics and Language*, Basil Blackwell, Oxford (1954), s. 166–167.

¹¹ Ludwig Wittgenstein er en av mange som reagerer på en tankegang av dette slaget. Han sier det slik: "Nå for tiden tror folk at vitenskapsmenn er til for å belære dem; diktere, musikere, etc. for å behage dem. Det faller dem ikke inn at *disse kunne ha noe å lære dem*." Se *Vermischte Bemerkungen*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, andre reviderte utgave (1994), s. 79. Bemerkningen er fra 1939–40. Det er Wittgensteins egen utheving.

estetiske disiplinene. Men det forhindrer ikke at vi fremdeles står med vårt hovedspørsmål ubesvart: Hva slags teoridannelser er det da vi finner i de estetiske disiplinene? Vi har allerede notert at retorikken hos noen av de ledende litteraturteoretikerne kan tyde på at det i prinsippet ikke skal være noen forskjell mellom naturvitenskapelige og estetiske teoridannelser. E.D. Hirsch uttaler seg i den retning når han ønsker å bidra til å gjenopprette tilliten til litteraturforskningen ved å vise at den deler med naturvitenskapene en "undersøkelsens logikk av universell art" som resulterer i en mengde kunnskap som "er vitenskapelig på nøyaktig samme måte som geologi eller fysikk er vitenskapelig"¹². I tråd med dette slår Eagleton fast at for strukturalistene er det litterære verket "en *konstruksjon* hvis mekanismer må kunne klassifiseres og analyseres på linje med objektene i enhver annen vitenskap".¹³ Med slike idéer som intellektuell ballast er det ikke merkelig at det faller naturlig å snakke om at NN har *vist*, *dokumentert* eller *demonstrert* at noe forholder seg slik eller slik. Dette er kategorier som kan gis en rimelig god mening i de teoretiske naturvitenskapene. Newton har f. eks. *vist* at Keplers lover for planetenes bevegelser lar seg deduktivt avlede fra mekanikkens almene bevegelseslover.

I kontekster av dette slaget kan man relativt problemfritt snakke om å vise, dokumentere og demonstrere noe. Men det forutsetter at man har å gjøre med komplekse teoribygninger som disponerer for å arbeide med deduktive relasjoner. Det finnes selvfølgelig i fysikken og kjemiens teoridannelser. Derfor er det disse disiplinene som har fungert som modeller for vitenskapsfilosofene når siktemålet har vært å analysere vitenskapelige teoriers natur og virkemåte. På den annen side finnes det ingen enighet i vitenskapsfilosofien om hvordan en teori i en naturvitenskapelig sammenheng skal oppfattes og undersøkes. Skal f. eks. teorier kunne individueres på grunnlag av sin formale struktur alene, eller er det *bruken* som er konstitutiv for å snakke om én og samme eller to forskjellige teorier? Ohms lov har formen $v=ir$. Den er i strukturell henseende identisk med Newtons andre lov, $k=am$. Men ingen ville vel være fristet til å si at det her egentlig dreier seg om én og samme lov.

Denne lille påminnelsen forteller oss at selv det å identifisere noe som en vitenskapelig teori kan være problemfylt. Imidlertid er det visse ting alle forventer av en teori i naturvitenskapelig forstand:

---

¹² Se E.D. Hirsch, Jr., "Value and Knowledge in the Humanities", Morton W. Bloomfield (utg.), *In Search of Literary Theory*, Cornell University Press, Ithaca & London (1972), s. 62.

¹³ Eagleton, *op. cit.*, s. 106; det er Eagletons egen understreking.

- den forventes å perspektivere en data-mengde slik at visse sammenheng fremheves på bekostning av andre mulige sammenheng.
- den skal kunne forklare en data-mengde ved å formulere en eller flere lover som unntagelsesfritt gjelder for datamengden som et hele.
- den må kunne bli prøvet på erfaringsmessig grunnlag.
- den må kunne gi veiledning med hensyn til hva som skal regnes som en akseptabel løsning på et problem som er formulert på teoriens egne premisser.

I strukturell henseende er man videre innstilt på at det alltid må være mulig å skille mellom et teoretisk og et erfaringsmessig nivå. Det er bare under denne forutsetning vi kan fremskaffe det som legitimt kan kalles en *teoretisk* forklaring. Dette kravet medfører at man på det teoretiske nivået kan snakke om immanente eller *interne teoretiske prinsipper*. Slike prinsipper er å oppfatte som svært almene antagelser av rent teoretisk karakter. Men dersom teorien skal kunne testes, må det teoretiske nivået forbindes med det erfaringsmessige. Og den forbindelsen etableres ved hjelp av det Rudolf Carnap kalte "korrespondanseregler".¹⁴ De teoretiske prinsippene fastlegger bare hvilke teoretiske entiteter som finnes og hvilke sentrale egenskaper de formodes å ha. Korrespondansereglene forbinder derimot disse prinsippene med språklige uttrykk som benyttes til å betegne *iakttagbare* forhold i erfaringen og gir dem dermed en empirisk fortolkning. Det muliggjør i sin tur utledning av singulære utsagn som kan testes på erfaringsmessig grunnlag.¹⁵

I den logisk-empiristiske tradisjonen blir det teoretiske aspektet av den vitenskapelige teorien oppfattet som et aksiomatisk ordnet system av universelle utsagn artikulert ved hjelp av teoretiske begreper – primitive så vel som definerte. Korrespondansereglene blir forstått som teoriens semantikk, følgelig er vitenskapelige teorier å betrakte som mini-språk av et særlig slag, nemlig en *kalkyle*. En kalkyle er et formalt system som består av et vokabular og en syntaks. Vokabularet innbefatter logiske bindeord + to hovedtyper av teoretiske uttrykk: primitive og definerte. Syntaksen omfatter to typer av regler: *formasjonsregler* og *transformasjonsregler*. Formasjonsreglene fastlegger hva som skal regnes som

¹⁴ Se Rudolf Carnap, *Philosophical Foundations of Physics*, Basic Books Inc., New York & London (1966), kap. 24, som ganske enkelt heter "Correspondence Rules".

¹⁵ Strengt tatt har korrespondansereglene tre sentrale oppgaver ifølge den logisk-empiristiske analysen. Foruten å definere de teoretiske uttrykkene skal de også garantere deres kognitive meningsfullhet og spesifisere de tillatelige eksperimentelle fremgangsmåtene for å anvende teorien på de fenomener den gjelder for. Se i denne sammenheng Patrick Suppe (utg.), *The Structure of Scientific Theories*, The University of Illinois Press (1974), s. 17.

velformede formuleringer i systemet; og transformasjonsreglene fastlegger hvordan man i systemet beveger seg legitimt fra en velformet formulering til en annen. Korrespondansereglene, forstått som språkets *semantikk*, representerer en empirisk fortolkning av vokabularet teoretiske uttrykk.

Teorier forstått som mini-språk skulle egentlig ha tiltalt litteraturteoretikerne all den stund teoriens inntog i litteraturforskningen ifølge Paul de Man "skjedde i og med innføringen av lingvistisk terminologi i metaspråket om litteraturen".¹⁶ Men det er ikke tilfellet, hovedsakelig fordi man i litteraturforskningen mangler forståelse for den dimensjon i den menneskelig tenkning som vitenskapsfilosofien representerer. Ikke desto mindre kan den logiske empirismens litt ekstreme analyse av vitenskapelig teori benyttes til å få i fokus noen grunnleggende trekk ved teoridannelsene i litteraturforskningen. Det første vi kan notere oss er det forhold at man i naturvitenskapene forutsetter at det er mulig å gjøre *fremskritt* i den forstand at en ny teori vil avløse den gamle med stort sett *hele* forskersamfunnets tilslutning. Fremskritt av dette slaget forekommer ikke i litteraturvitenskapen. Man snakker i det hele tatt ikke om *falsifisering* av teorier. Man kaster seg i stedet over en ny teori når man er lei av å leke med de gamle. Dessuten er situasjonen typisk den at det *samtidig* finnes tilhengere av innbyrdes konkurrerende teoridannelser i litteratens forskersamfunn. Det er utenkelig i en naturvitenskapelig disiplin. Der er det nettopp den utvetydige oppslutningen om én eneste teoridannelse som utgjør mulighetsbetingelsen for en systematisk utforskning av naturen.

Mangelen på et klart definert fremskritt i litteraturvitenskapen henger sammen med et grunntrekk ved humanistisk forskning i sin alminnelighet. Forskningsobjektene *historie* er et konstitutivt moment i deres objektstatus. Noe som ikke er tilfellet i naturvitenskapene. Hvis man i teoridannelsene i litteraturforskningen skulle fristes til å overse dette grunnforholdet – og semiologien representerer én slik fristelse – så har man begått vold mot det litterære kunstverks egenart. Den engelske filosofen Alfred N. Whitehead gir kanskje det mest pregnante uttrykk for denne oppfatningen når han sier at den vitenskap er fortapt som ikke kan glemme sin fortid. Her blir selve tapet av historisk bevissthet opphøyet til kriterium på skillet mellom vitenskap og ikke-vitenskap. Men man kan ikke minste sin historiske bevissthet og fremdeles være en respektabel litteraturforsker.

Fremskrittets fravær og nødvendigheten av historisk bevissthet er symptomer på enda mer fundamentale forhold som bidrar til å skille

---

¹⁶ Paul de Man, "The Resistance to Theory", trykket i David Lodge, *Modern Criticism and Theory: A Reader*, London (1988), s. 360.

all humanistisk forskning fra naturvitenskapene. Vi kan begynne med å peke på at teorien som mini-språk utgjør et rent *ekstensjonalt* språk. Det innebærer at alle utsagn i dette språket må entydig kunne tilskrives en bestemt sannhetsverdi – enten som primærutsagn (usammensatt utsagn) eller som en funksjon av primærutsagn. Det utelukker *intensjonale* utsagn av typen “NN tror at Kari er en heks”.¹⁷ For sannheten til utsagnet “NN tror at Kari er en heks” ikke er en funksjon av primærutsagnenes sannhet. Det kan være ren fantasi at Kari er en heks. Likevel kan det være sant at NN *tror* at det forholder seg slik. Intensjonale utsagn kan derfor ikke inkluderes i det naturvitenskapelige teori-begrepet. Det kan forøvrig heller ikke modale utsagn av typen “Det er nødvendig at ...” og semantiske utsagn av typen “X” betyr *x*.¹⁸ Det er forklaringen på at korrespondansereglene, som jo er eksempler på semantiske utsagn, normalt blir oppfattet som *meta*-teoretiske utsagn. Teoriens semantikk betraktes som dens metateori. Derfor har det også vært stor uenighet om korrespondansereglenes logiske status: er de analytiske, syntetiske eller regulative? Alle tre synspunktene har vært lansert.¹⁹

Dette er i og for seg velkjente forhold. Så hvorfor ripper jeg opp igjen den gamle historien om ekstensjonale språk? Jo, foranledningen er den tidligere anførte retorikken fra litteraturforskernes side. Prisen man må betale for å kunne snakke legitimt om å vise, dokumentere og demonstrere er å la sine utsagn gjelde for ekstensjonale og bare ekstensjonale språk. Det er jo selvfølgelig en helt uantagelig begrensning, men det er den man må underkaste seg om retorikkens hint og antydninger om beviste saksforhold skal omsettes i harde realiteter. Ekstensjonale språk lar seg effektivt benytte til å beskrive forhold i naturen. De opererer på naturdata. Men estetisk forskning opererer på kulturelt konstituerte størrelser – kunstverk. Og kunstverk, enten de nå er litterære eller ikke, er essensielt *meningsverk*. Det dreier seg om det vi generelt kunne kalle *kulturdata*, dvs. data som konstitueres som data i kraft av meningsfulle forhold og som bare er tilgjengelig gjennom en forståelsesakt. Derfor kan ikke litteraturforskningen uten videre gjøre det strukturalistene mener de skal gjøre, nemlig klassifisere og analysere de litterære objektene helt “på linje med objektene i enhver annen vitenskap”. I en estetisk forskningssammenheng har vi nemlig ikke å gjøre med teoridannelser i naturvitenskapelig forstand. Den slags teo-

¹⁷ For de fleste mennesker eksisterer det ikke lenger hekser. Men våre dagers satanisme har gjenopplivet visse gamle forestillinger om slike ting. Derfor er ikke dette helt på siden som eksempel.

¹⁸ Se Hans Skjervheim, *Objektivismen og studiet av mennesket*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo (1974), for en enkel, men overbevisende kritikk av ekstensjonalitetstesen i den logiske empirismen.

¹⁹ Se f. eks. Stephen Toulmin, “The Structure of Scientific Theories”, trykket i Patrick Suppe, *op. cit.*, s. 603.

rier som florerer i f. eks. litteraturforskningen er ikke av den ekstensjonale typen som gir grunnlag for å hevde at NN har vist, dokumentert eller demonstrert noe som helst. Det dreier seg snarere om teorier som forsøke å innholdsbestemme sin forskningsgjenstand i *analogi* med naturvitenskapelige teoridannelser uten at man alltid er seg de grunnleggende forskjellene bevisst. Og det kan ofte resultere i tvilsomme ting.

I tilbakeblikk kan vi nå se at dersom vi skulle innplassere de mer eller mindre almene teoridannelsene i litteraturforskningen i den skissen som vi tidligere gjorde av utbredte forestillinger om teoriens natur, er det bare den tredje hovedtypen som er aktuell. Dersom den hadde vært uttømmende, ville vi uten videre kunnet konstatere at vi her står overfor en art spekulativ utvikling av idéer om særtrekkene til én type estetiske objekter (litterære verk), altså en art kvasi-filosofiske teorier som nettopp ikke underkastes empirisk prøving i naturvitenskapelig forstand. For disse teoriene hovedoppgave ville i så fall være å foreta en bestemmelse av litteraritetens natur, artikulere det spesifikt litterære på den mest mulig effektive måte. Men hvis det var tilfellet, ville vi ganske enkelt bare ha et nytt navn på det som den litterære estetikken har forsøkt å gjøre siden oldtiden.

Forsvarerne av litterær teori vil imidlertid på det sterkeste avise ethvert forsøk på å forstå deres virksomhet som et særtilfelle av litterær estetik. Deres siktemål er et helt annet. De vil vitenskapeliggjøre litteraturforskningen. Og for det formålet har de behov for en teori som bidrar til å fastlegge forskningsobjektets egenart. Med Popper kunne vi forsvare å si at det er metoden som etablerer vitenskapeligheten. Men metoder er ikke frittsvevende og teoriløse størrelser. De kan ikke anvendes uavhengig av en gitt forståelse av den gjenstand som utforskes. Ellers ville valget av metode være uten styring og fullstendig vilkårlig. Valg av metode må kunne begrunnes. En slik begrunnelse kan imidlertid bare springe ut av visse generelle betraktninger omkring forskningsgjenstandens karakter og virkemåte. Betraktninger av dette slaget antar vanligvis karakter av *teori* om forskningsobjektet. De metoder som anvendes i litteraturforskningen kan således ikke undersøkes og bedømmes uavhengig av deres teoretiske forutsetninger. Det består altså et slags *indre* eller logisk forhold mellom metode og teori. Å anvende en metode i en gitt sammenheng er *eo ipso* å godta metodens teoretiske forutsetninger som arbeidsgrunnlag.

Slik kan vi tenke oss at forsvaret for teoriens uunnværlighet kan formuleres av de teori-frelste blant litteraturforskerne. Og det er ikke vanskelig å gi sin tilslutning til et resonnement av dette slaget. For det sier ikke noe annet enn at visse almene antagelser om forskningsg-

jenstanden er bygget inn i enhver metode av vitenskapelig art. Det smyger behendig utenom de spørsmål som gjelder teoriens og vitenskapelighetens egenart. Det er imidlertid dér tampen brenner. Kan man i det hele tatt formulere universelle teorier som forlanger almen oppslutning av forskersamfunnet med utgangspunkt i ulike slags kulturdata? For kulturdata forutsetter at *fortolkning* i en eller annen forstand er grunnkategorien. Og selve begrepet om fortolkning impliserer i det minste muligheten av innbyrdes konkurrerende og uforenlige tolkninger. Forestillingen om den eneste rette fortolkning er en inkonsistent forestilling.

Det er som kjent med henvisning til språkvitenskapelige teori-dannelser litteraturteoretikerne har forsøkt å legitimere sin virksomhet. Men for det første unnslipper ikke lingvistiske teorier forankringen i kulturelt etablerte og dermed meningsfulle data – det er faktisk våre språklige *intuisjoner* som i siste instans utgjør prøvestenen for enhver lingvistisk teori med pretensjoner om å være en universell teori for naturlige språk.²⁰ Og for det annet kan det i høyden være tale om *analogiske* teorigannelser i litteraturforskningen, altså teorier som behandler litterære kunstverk på en måte som er *analogisk* beslektet med de lingvistiske teoriernes behandling av naturlige språk. Og for det tredje kan man ikke med dette utgangspunktet ta fatt på de grunnleggende spørsmål som gjelder kunstverkenes meningsfullhet kontra mening i sin alminnelighet, litteraritetens egenart, forholdet mellom kunst og estetisk erfaring, intensjonalitetens ulike ytringsmodi, etc., etc. Det er nemlig den filosofiske estetikkens problemstillinger. Og den slags spørsmål må sogar besvares på en måte som gir grunnlag for systematisk videreutvikling i de estetiske disiplinene, noe estetikken ikke har lyktes med og neppe heller vil lykkes med.

Det er forhold av dette slaget som har fått de fleste vitenskapsfilosofer til å godta at det finnes i det minste to hovedtyper av vitenskaper, naturvitenskapene og kulturvitenskapene. Den adekvate *forklaring* er siktemålet i naturvitenskapene. Og visjonen er å kunne samle all viten innenfor et gitt forskningsfelt i én sammenhengende hypotetisk-deduktiv struktur som artikulterer den på en ordnet og oversiktlig måte – nåtidens moderate versjon av de logiske positivistenes forestilling om et universalspråk for all vitenskapelig kunnskap overhodet.

Derimot er *fortolkning* å anse som grunnkategori i kulturvitenskapene. Og da gir seg gyldighetsproblematikken på en radikalt annen måte enn i naturvitenskapene. Naturvitenskapelige hypoteser synes å

²⁰ Stein Haugom Olsen har drøftet distinksjonen mellom naturdata og kulturdata på en forbilliglig måte i den tidligere omtalte artikkelen "The Role of Theories in Literary Studies", se særlig s. 105–111.

være uproblematisk i sammenligning. Fra en hypotese kan vi utlede hele serier av testimplikasjoner som lar seg prøve på erfaringsmessig grunnlag. Vi iakttar utfallet av et eksperiment og konstaterer at det er i samsvar med eller strider mot innholdet av en gitt testimplikasjon. I egenskap av nøytral iakttagere har vi ingen innvirkning på det som skjer. Utfallet av eksperimentet er *objektivt* gitt i et *intersubjektivt* konstituert rom av *felles* begreper, teorier, handlemåter og reaksjonsmønstre. Vi bare registrerer det perseptuelt og artikulere det i form av singulære observasjonsutsagn. Vi legger ikke noe til og trekker ikke noe fra. En hvilken som helst kompetent forsker vil kunne gjøre nøyaktig den samme observasjonen. Testing av hypoteser er således fri for *interpretative* innslag, selv om hele prosedyren foregår i det intersubjektivt konstituerte rom av konseptuelt fellesgods.

Slik er det ikke i de sammenhenger hvor det er tale om å godta en foreslått tolkning. Der arbeider vi med et skille mellom vellykkede og mindre vellykkede fortolkninger. Vi godtar noen fortolkninger og avviser andre. Det skjer selvfølgelig ikke helt vilkårlig. Vi praktiserer intuitivt visse holdepunkter for hva en god fortolkning er når vi godtar noen og forkaster andre. Men hva er da kriteriet på en vellykket eller god fortolkning? Med Charles Taylor kan vi si det på denne måten: "En vellykket fortolkning er en fortolkning som klargjør den meningen som opprinnelig var tilstede i en forvirret, fragmentert og tåkete form".²¹ Vi godtar altså en tolkning som adekvat eller dekkende dersom den skaper orden og sammenheng i et materiale som tidligere fremstod som usammenhengende og meningsløst.

Men én ting er intuitiv anvendelse av et kriterium, en helt annen ting er det *grunnlag* vi måtte ha for å gå frem på denne måten. Behovet for å kunne identifisere dette grunnlaget blir tydelig dersom vi betrakter spørsmålet i et epistemologisk perspektiv og spør: Hvordan *vet* vi at den foreliggende tolkningen er den mest dekkende? Hva er vår visshet basert på? Det er selvfølgelig det forhold at fortolkningen fremviser en mening som tidligere var skjult for oss. Den etablerer forbindelser mellom elementer som vi før ikke maktet å forbinde. Den uforståelige teksten blir forståelig for oss. Slik skaper fortolkningen et sammenhengende og ordnet hele som vi uten videre er fortrolig med. Det fremstår som et *meningsfullt* hele. Det finner altså sted et *forståelsesmessig* omslag i vårt forhold til det kunstverk (adferd, tekst) fortolkning gjelder. Det som vi tidligere opplevde som utilgjengelig blir nå i kraft av fortolkningens formidlende mellomkomst uproblematisk tilgjengelig for oss.

---

²¹ Se Charles Taylor, "Interpretation and the Sciences of Man", *Review of Metaphysics*, 25. årgang (1971–1972), s. 5.

Når grunnlaget for vår godtagelse av tolkningen beskrives på denne måten, blir det tydelig at vår forståelse er aktivt involvert *hele* tiden. Til å begynne med får vi liksom ikke fotfeste i de uttrykk som litterære kunstverk består av. Vårt forhold til de betydningsbærende uttrykk er karakterisert ved at vi *innser* at vi ikke har fått tak i en mening som formodes å være der. Vi erkjenner *fraværet* av et forstående forhold til dem. Det er denne forståelsesmessige situasjonen som endres når en vel fungerende tolkning blir utarbeidet.

Det er imidlertid fortolkningens essensielle avhengighet av vår forståelse som synes å skape epistemologiske problemer for enhver interpretativ vitenskap. For hva kan vi gjøre dersom vår fortolkning trekkes i tvil? Et første naturlig skritt ville være å forsøke å sikre oss at vedkommende oppfatter de forståelsesvanskeligheter som kjennetegner det aktuelle uttrykket. Vi må få vår samtalepartner til å oppfatte *utgangssituasjonen* slik vi gjør det; hjelpe ham å se at det innbyrdes forhold mellom ulike uttrykkselementer er problematisk, at de ikke uten videre lar seg sammenfatte under en enhetlig lese måte, etc. Men dersom han skal kunne gjøre dette, må han godta *vår* måte å tolke uttrykkselementene på. Han må dele vår *forståelse* av dem. Hvis han ikke gjør det, må vi forsøke på ny på et enda mer fundamentalt plan. Vi kan kanskje hjelpe ham til å erkjenne at dersom visse uttrykkselementer tolkes på vår måte, så tvinges vi også til å oppfatte visse *andre* uttrykkselementer slik vi gjør det. Og slik vil vi måtte fortsette i det uendelige dersom en felles forståelse av visse uttrykkselementer ikke kan etableres.

Denne beskrivelsen viser, så vidt jeg kan bedømme, at dersom vi skal få *aksept* for vår fortolkning, må vi forutsette at det fragmenterte og delvis uforståelige materiale – betraktet som et hele – også inneholder elementer hvis betydning er uproblematisk tilgjengelig for både avsender og mottager. For våre *argumenter* til fordel for vår tolkning vil aldri kunne være noe annet enn *andre* fortolkninger som i denne sammenhengen ikke byr på vanskeligheter. Vi kan altså ikke på noe punkt helt unnslippe en henvisning til en *felles* forståelse av de uttrykkselementer som gjøres til gjenstand for fortolkning. Vi kan bare overbevise vår gjenstridige samtalepartner om rimeligheten eller adekvansen av en gitt tolkning dersom vedkommende på et eller annet punkt *deler* vår forståelse av visse fragmenterte uttrykk som fortolkningen omfatter eller forutsetter. Det er i denne forstand enhver tolkning *med nødvendighet* involverer oss i en hermeneutisk sirkel. Vi er dømt til å operere innenfor rammen av et *felles* univers av betydninger dersom *aksept* av tolkninger skal være mulig. Det er dette forholdet som gjør interpretative vitenskaper "urene". Testingen av hypoteser synes ikke å være uren på samme måte. Der er det de sansemessig gitte forhold som er utslagsgi-

vende. Man har med *fortolkningsmessig uformidlede* data å gjøre. Men slik er ikke kulturdata. De er essensielt et produkt av fortolkning. Og det er et forhold som går dårlig sammen med den naturvitenskapelig inspirerte retorikken.

Antiteoretiske holdninger i litteraturforskningen

Det er imidlertid ingen mangel på litterater som ser med skepsis på den bemerkelsesverdige opptattheten av teori innen litteraturforskningen. Steven Knapp og Walter Benn Michaels er representanter for en ny generasjon av forskere som benytter den amerikanske pragmatismen som sitt teoretiske fundament.²² I den tidligere omtalte artikkelen "Against Theory" problematiserer de hele det litteraturteoretiske prosjektet. Men det skjer ikke helt uten problemer, som vi skal se i det følgende. Et nærmere studium av deres argumentasjon, så vel som kritikken av den, kan være av interesse for oss i denne sammenhengen. For det er jo selve teori-begrepet i litteraturforskningen som angripes.

Knapp & Michaels åpner sin artikkel med å formulere den betydning av uttrykket "teori" som de vil benytte i sin fremstilling. Den er det verd å se litt nærmere på. For den gir oss problemer i mer enn én henseende. I norsk oversettelse lyder den slik:

Med "teori" forstår vi et spesielt prosjekt i litteraturforskningen: forsøket på å styre fortolkningen av individuelle tekster ved å vise til en redegjørelse for fortolkning i sin alminnelighet.²³

Det er vanskelig å gå med på at dette skal kunne regnes som en betydning av uttrykket "teori". For det første angis kun en kontekstuell begrenset *mål*: å styre fortolkningen av individuelle tekster. For det annet får vi bare et hint om hva slags teori det kan være tale om: "en redegjørelse for fortolkning i sin alminnelighet", det vil høyst sannsynlig si: en *universell* tolkningsteori. For selv om "prosjektet" primært forekommer i litteraturforskningen, vil det by på store problemer å begrense gyldigheten til bare å gjelde litterære kunstverk. Dette er imidlertid helt uklart. Det er ikke utelukket at forfatterne mener å snakke om tolkningsteorier som kun gjelder alment for litterære tekster. Én av de etterfølgende kommentarene tyder imidlertid på at det ikke gis noen tematisk begrensning på definisjonens gyldighetsområde. For der heter

---

²² De meste kjente i den forrige generasjonen må vel sies å være Abrams, Booth og Graff.

²³ Knapp & Michaels, *op. cit.*, s. 723. I det følgende vil sidehenvisninger til denne artikkelen bli gitt i teksten.

det at "(g)jenstanden for vår kritikk er ikke en bestemt måte å bedrive teori på, men idéen om å bedrive teori i det hele tatt" (s. 723). Men selv denne bemerkningen er tvetydig, for vi kan godt tenke oss et kontekstuell underforstått "i litteraturforskningen" også i dette tilfellet. For det tredje får vi ikke høre noe om teoribygningens innhold eller struktur. Heller ikke gis det noen karakteristikk av dens øvrige kjennetegn. Vi får bare en henvisning til dens styrende funksjon i konkret tolkningspraksis. Det er imidlertid et trekk som er felles for *all* teoretisk virksomhet. Poenget med all teori-beskjeftigelse utspringer av det forhold at de teoretiske prinsippene antas å kunne styre den pågående forskningspraksis. For det fjerde følger ikke forfatterne opp med ledsagende eksempler på slike teorier, slik at det blir mulig å kontrollere om de anførte eksemplene faktisk kan oppfattes slik Knapp & Michaels gjør det. Derimot føler de behovet for å trekke en distinksjon mellom universelle tolkningsteorier og det de kaller "essensielt empiriske" teorier. Teorier av det sistnevnte slaget er unntatt fra den argumentasjon de fører. Her får vi sogar noen eksempler. Forfatterne nevner "narratologi, stilistikk og prosodi" (s. 723). Men hva er motsetningen til empiriske teorier? Er det spekulative, metafysiske teorier? Eller er det teorier som forfekter ulike former for *logisk* nødvendighet? Det blir ikke klart av sammenhengen. Kanskje har forfatterne heller ikke tenkt over denne opplagte distinksjonen.

Med basis i de holdepunkter som gis i selve definisjonen og de ledsagende bemerkningene er umulig å danne seg et presist bilde av definisjonens objekt så vel som av dens gyldighetsområde. Og det er et lite heldig utgangspunkt for en argumentasjon som tar sikte på å vise fruktesløsheten av å bedrive teori overhodet – på litteraturforskningens område?

På ett punkt får vi hint om den slags oppgaver som teorier av det definerte slaget arbeider med. De sies å forsøke

å løse – eller å feire umuligheten av å løse – et sett av velkjente problemer: forfatter-intensjonens funksjon, statusen til det litterære språket, de interpretative antagelsene rolle, etc. (s. 723)

Dersom dette er de oppgavene som de universelle tolkningsteoriene skal løse, så er man egentlig ikke kommet utover den filosofisk-litterære estetikens område. For samtlige tre problemfelter er gjengangere i den litterære estetikken. Men det er altså teorier med denne slags oppgave de vil til livs. Og det har de til hensikt å gjøre ved å vise at det egentlig dreier seg om skinnproblemer. Deres argumentative strategi innebærer å drøfte på prinsipielt grunnlag to relasjoner: a) forholdet *mening-intensjon* og b) forholdet *kunnskap-tro*. Begge forholdene hevdes

å være skinnrelasjoner i den forstand at det strengt tatt dreier seg om to betegnelser for ett og det samme. Teoretikerne har skilt dem ad. Men i praksis viser det seg at de betegner det samme.

Utførelsen av den argumentative strategien gir dessverre ingen nye holdepunkter hva angår karakteren av den slags teori som det her argumenteres mot. Det er jo en smule forbausende, men slik er det. Knapp & Michaels' artikkel gir leseren en underlig følelse av fremmedgjorthet overfor problemer som egentlig er velkjente fra den filosofiske estetikken. Og det skyldes i første rekke en skrikende mangel på evne til å være konkret.

Det er imidlertid Stanley Fish i en senere kommentar til deres artikkel. Han utarbeider et detaljert eksempel som etter hans mening oppfyller de mange uuttalte forutsetningene som Knapp & Michaels arbeider utfra i sitt ikonoklastiske skrift. Og da letter litt av tåken. Han begynner med å bestemme teoriens *universelle* karakter på basis av et analogt skille mellom almen og lokal hermeneutikk som E.D. Hirsch har operert med i noen av sine arbeider.²⁴ Den almene hermeneutikken blir forstått som "en fremgangsmåte som alltid gir riktig resultat dersom man strengt følger dens anvisninger skritt for skritt". Den lokale hermeneutikken er derimot å forstå som "sannsynlighetsbetraktninger basert på den innforståttes kunnskap om hva det er mulig å få til i en gitt forskningspraksis".²⁵ I det første tilfellet har man å gjøre med regler som er formaliserbare og kan mates i en computer. I det andre tilfellet dreier det seg om tommelfingerregler, tause kunnskaper og dømmekraft som er forankret i forskningserfaring opparbeidet gjennom mange år. En universell tolkningsteori vil med nødvendighet ha karakter av en modell basert på *formaliserbare* regler. For bare på det viset vil den kunne være kontekstfri og unngå de problemene som knytter seg til bedømmelse av muligheter på grunnlag en gitt forståelse av en foreliggende situasjon. Formaliserbarhet og kontekstfrihet karakteriserer den universelle tolkningsteoriens regler mens kontekst, bedømmelse av relevans og situasjonsforståelse kjennetegner den lokale hermeneutikkens regler. Det dreier seg her om regler som bare "den erfarne kan anvende riktig", som Wittgenstein sier om reglene på menneskekunnskapens område.²⁶

Ifølge Fish representerer Noam Chomskys lingvistiske teori "et utmerket eksempel på hva en modell av den formale eller regelstyrte

²⁴ Stanley Fish, "Consequences", *Critical Inquiry*, 11. årgang (1985), s. 434–438. Hirsch Jr. trekker dette skillet i boken *The Aims of Interpretation*, Chicago (1976), s. 18.

²⁵ Fish, *op. cit.*, s. 434.

²⁶ Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, Basil Blackwell, Oxford, rev. utg. (1967), del II, s. 227.

typen vil innebære”.²⁷ Chomsky oppfatter grammatikkens regler som et sett av medfødte regelstyrte ferdigheter som gjør det mulig for en gitt språkbruker å frembringe og forstå utsagn, velkjente så vel som nye. Settet av regelstyrte ferdigheter lar seg artikulere som et system av formaliserbare regler. Systemet betraktes i sin tur som *forklaringen* på vår språklige adferd i den forstand at det er dette settet av regler som muliggjør den. I egenskap av å være medfødte er ikke de regelstyrte ferdighetene å anse som kulturprodukter. De er en del av menneskets *naturlige* utrustning. Det gir grunnlag for å hevde at reglene er

abstrakte (uten empirisk innhold), *generelle* (de lar seg ikke identifisere med en bestemt rase, sted eller historisk periode, men bare med mennesket som artsvesen), og *invariante* (de endrer seg ikke fra språk til språk). Som et system av regler er de “uavhengige av den foreliggende virkelighet og gjelder således for en hvilken som helst verden”.²⁸

Chomskys modell for språklig kompetanse er således formal, abstrakt, generell og invariant. Og så snart modellen for vår språklige kompetanse er formulert, vil den fungere som en computer som uten noe interpretativt innslag tilskriver den samme strukturen til et utsagn som en ideell bruker, med perfekt beherskelse av språket, ville gjøre. Det er viktig å være på det rene med, sier Fish, at

denne ideale språkbrukeren og den grammatikken som er modellert på hans kompetanse vil utføre deres oppgaver uten å ta i betraktning omstendighetene omkring ytringen av utsagnet, eller de antagelser den talende og den lyttende måtte ha, eller de idiomatiske mønstre i et gitt språksamfunn.²⁹

Dette er det egentlige målet for Chomskys teori ifølge Fish. Han ønsker å konstruere et system av regler som på “en uttrykkelig og veldefinert måte tilskriver utsagn strukturelle beskrivelser”.³⁰ Her betyr “uttrykkelig” et rent mekanisk forhold og tilskrivning av struktur foretas av regelsystemet og ikke av språkbrukeren. Dette er i genuin forstand et *teoretisk* prosjekt og “kan stå som et fullt ut artikulert eksempel på hva Knapp & Michaels mener når de sier at teori er et *spesielt* prosjekt og på det Hirsch mener når han insisterer på at bare et slikt prosjekt – en generell hermeneutikk – ‘fortjener å bli kalt teori’”.³¹

²⁷ Fish, *ibid.*, s. 435.

²⁸ Fish, *ibid.*, s. 435. Sitatet i sitatet henter Fish fra artikkelen til Jerrold J. Katz og Thomas G. Bever, “The Fall and Rise of Empiricism”, trykket i Bever, Katz & D. Terrence Langendoen, *An Integrated Theory of Linguistic Ability*, New York (1976). Den siterte formuleringen finnes på s. 12.

²⁹ Fish, *ibid.*, s. 436.

³⁰ Fish, *ibid.*, s. 436. Dette sitatet henter Fish fra Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Massachusetts (1965), s. 8.

³¹ Fish, *ibid.*, s. 437; det Fish’ egen utheving.

Prosjektets spesifikt teoretiske karakter skriver seg ifølge Fish fra det forhold at vi her har å gjøre med en metode som arbeider med apriori avgrensede størrelser og som automatisk vil frembringe det ønskede resultat dersom størrelsene ordnes og kombineres i henhold til de uttrykkelig fastlagte instruksjonene. Og det betyr at dersom vi forestiller oss en slik teori på litteraturforskningens område, så vil det ønskede resultatet være å tilskrive et litterært kunstverk den eneste rette fortolkningen. Men hvis dette er å anse som gjenstanden for Knapp & Michaels teori-kritikk, så er vel deres innsats et slag i luften. For ingen vil vel vedkjenne seg et siktemål av dette slaget, ikke en gang de mest forherdede av teoretikerne. I valget mellom det som ifølge Hirsch egentlig fortjener å bli kalt *teori* og den såkalte lokale hermeneutikken vil neppe noen oppegående litteraturforsker være i tvil, man vil uten videre velge den lokale hermeneutikken. Man må da gi avkall på de store armslag og den vidløftige retorikken, men man har den intellektuelle anstendigheten og tommelfingerreglenes anvendelsesmessige kompleksitet intakt. Og det er ikke lite bare det. For også tommelfingerreglene har en viss almen karakter og kan derfor betraktes som teoretiske innslag i litteraturforskningen. Men pretensjonene om å være den eneste rette universelle teorien om litterære kunstverk er borte.

På den annen side er det interessant å legge merke til hvor lett det er å ta avstand fra et teoretisk prosjekt når det blir gitt en fullstendig formulering med full bevissthet om forutsetninger og teoretisk karakter. Siden vi garantert ikke kan påvise monstre av dette slaget i litteraturforskningen, er det ikke så vanskelig å si seg enig med Morris Weitz når han i det avsluttende avsnittet i sin berømte artikkel antyder at de estetiske teoriene bidrar til å understreke og fremheve aspekter ved kunsten som enten har vært fullstendig oversett eller ikke har fått sin berettigede oppmerksomhet. Her er han på nippet til å erkjenne – uten at han *de facto* gjør det – at en ikke uvesentlig del av tradisjonens definisjonsforsøk og teoridannelser er å betrakte som instrumenter av et utforskende slag som faktisk kan bidra til å berike vårt forhold til kunst. Det er den spekulative tenknings frukter. Men deres bidrag til *vitenskapeliggjøringen* av litteraturforskningen er mer enn tvilsomt.